

TÜRK HALK FIKRALARININ TASNİFİ ve BAZI YAPI ÖZELLİKLERİ

Doç.Dr. Kemal YÜCE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü

Anahtar Kelimeler : Fıkra, mizah, dil

ÖZET

Fıkralar, şahıslara, toplumlara, tiplere ait oldukları kadar sözlü edebiyat kanunlarına da tabiidirler. Bir fıkra kataloğu ve bu kataloğun düzenlenmesinde belli ölçüler geliştirilmezse ve geçerli tasnif usulleri bulunmazsa fıkra çalışmalarından verimli sonuçlar almak imkansızdır. Fıkra varyantlarındaki değişen sabit unsurların tesbiti fıkra tasniflerine yardımcı olacaktır.

SUMMARY

As anecdotes are concerned with in the viduals, societies, types, they are also depended on oral literatara rules. Unless, there are improvements in certain measurements and available classification in an anecdote catalogue and putting this catalogue in to order, it's impossible to gain. profitable results. The establishment of the dynamic and stative clement in anecdote variation will help in anecdote classification.

Fıkra tasnifleri konusunda fıkra metinlerini içine alan kitapların belli bir ölçü takib etmedikleri ve bir sistematik geliştirmedikleri görülmektedir. Bunun iki sebebi olabilir;

1. Fıkra metinlerinin henüz büyük bir kısmı toplanmamış.
2. Eldeki matzemenin yeterince tahlil ve değertendirilmesi yapılmamıştır.

Her iki yönde de çalışmaların beraber yürütülmesi zarureti vardır.

Bir katalog içerisinde aynı tipte fıkraların değişik yerlerde gösterilmesi araştırmacıları güç durumda bırakmaktadır. Fıkraların yapı özelliklerine göre bir standart geliştirilip bir sistem kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Fıkraların tasnif çalışmaları şekil ve yapı çalışmalarını da beraberinde getirmektedir. Şimdiye kadar yapılan tasnif çalışmalarında;

1. Tipler veya adı belli şahıslar,
2. Fıkraların içerdikleri konular,
3. Bölgeler,
4. Zümreler vb.

Ölçüler esas alınmış bazen de bunların birkaçı birlikte kullanılmıştır.

Sait Uğur:

1. Tipler etrafında teşekkül eden fıkralar,
2. Muayyen sınıf ve zümreler etrafında teşekkül eden fıkralar,
3. Çeşitli konularda diğer fıkralar

şeklinde bir tasnif denemesi yapmıştır.⁽¹⁾

Benzer bir tasnifi Pertev Nail Boratav yapmaktadır:

1. Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar,
  - a) Ünlü adlar taşıyan ve gerçekten tarihe mal olmuş sayılı kişiler,
  - b) Özel adlarla anılmayıp bir toplum zümresini temsil eden kişiler,

2. Belli toplumluk tip ünlü bir kişi söz konusu olmaksızın, ortadan, insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar. Karı-koca, çocuklarla-ana baba, uşak-efendi, asker-subay vs. hikâyeleri gibi.⁽²⁾

Fıkraları kahramanları ve şahısları açısından incelemenin tasnif konusuna pek faydası olmamaktadır. Bugün yapılan incelemeler sonucunda N.Hoca'ya atfedilen bir çok fıkranın başka şahıslara ait olduğu ortaya çıkmıştır. Esasen şahıs toplum içinde kültürel bir fonksiyon yüklenmemişse tek başına hiçbir şey ifade etmemektedir. Fransız filozofu Bergson "Gülmenin Felsefesi" konusunda yaptığı bir incelemede de aynı kanaati taşımaktadır. "Gülmeyi anlamak için onun tabii çevresi cemiyetin içine koymak bilhassa içtimai bir mahiyette olan fonksiyonunu belirtmek lâzımdır."⁽³⁾ O halde asıl olan cemiyettir. Şu veya bu kimse bir cemiyetin temsilcisi olarak hiçbir şey ifade etmemektedir. Bu konuyu da Bergson şu şekilde dile getirmiştir:

"Öyle görünüyor ki komik, insanların gruplar halinde toplanarak bütün dikkatlerini, duygularını susturup sadece zekâlarını işletmek suretiyle aralarındaki birisi üzerinde toplamalarından ile geliyor⁽⁴⁾.

Bu bakımdan bazı fıkrâ araştırmacıları şahısları değil, tipleri temel almaktadırlar. Dursun Yıldırım tipleri:

1. Ortak şahsiyeti temsil etme yeteneği kazanan ferdi tipler,
2. Zümre tipleri,
3. Azınlık tipleri,
4. Bölge ve yöre tipleri,
5. Yabancı tipler,
6. Gündelik tipler,
7. Moda tipler

şeklinde tasnif etmektedir.

Buraya kadar özetlediğimiz fıkra tasniflerinde sosyal ve kültürel özellikler dikkate alınmaktaydı. Edebiyat kanunları göz önüne alınmazsa yukarıda yapılan tasniflerin de eksik kalacağı açıktır. Toplum ve kültürel yapı değiştiğinde fıkraların tipleri değişecek ve varyantları çoğalacak yeni bir edebi şekle bürünecektir. Bu bakımdan sözlü edebiyat kanunlarına tabii olan fıkraların edebi yapısı üzerinde durmak, fıkra tasniflerini bu esas üzerine oturtmak lazımdır.

Fıkra tasniflerine yardımcı olmak amacıyla bu yazımızda fıkralarda mizah unsuru, dil ve şekil özellikleri unutulmuş veya şekil değiştirmiş fıkra örnekleri üzerinde durulacaktır.

İnceleme konumuza ad olan fıkra tabirinin bir veya bir buçuk asırlık bir mazisi vardır. Halbuki bugün bile zaman zaman kullandığımız latife tabirinin aşağı yukarı beş yüz yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Bu iki tabirin yanısıra 9.-10. yüzyıllarda kullanılıp da unutilan küllüt, Türkiye dışındaki Türkler'in kullandığı "anuz", "erteke", "şom" tabirleri bu konuya ne kadar teferruati bakılması gerektiğini ortaya koymaktadır (5).

Fıkralar söz konusu edilince mizahın ne demek olduğunu da açıklamaya ihtiyaç vardır. Çünkü mizah Karagöz, ortaoyunu, masal gibi diğer halk edebiyatı mahsulierinden daha çok fıkralarda aranılan bir husustur. İçerisinde mizah unsuru bulunan sanat eserlerini diğer lirik ve didaktik v.b.sanat eserlerinden ayırmak gerekir.

Eski edebiyatçılarımız, sanatları akla ve hisse bağlı sanatlar olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Mizah, bu sınıflamada akla bağlı sanatlar kısmında yer almaktadır. Sanatçıların hemen hepsi, güzeli ve olgunu aradıklarını söylerler. Sanatçıların güzel karşısında heyecanlanıp duygulanması ve bu şekilde olgun bir ruh haline varması sözkonusu iken mizahta durum biraz farklıdır. Çünkü mizah güzelle değil, çirkinle uğraşır. Daha doğrusu varlıkların eksik yönlerini kusurlarını ortaya koyuyor. Ancak mizahın ifade tarzı hoyrat, heşin, ürktücü değildir. Bir tebessüm bir gülme, hatta bir kahkaha ile sahneye çıkıyor. Ama yine de bizi hayatın meceleleri üzerinde derin derin düşündürmekten sakıymamaktadır. Bu düşünceden hareketle şöyle bir neticeye varabiliriz: "Bir çok sanat dalları güzeli, güzelliği arıyor, fakat bu güzellik bizi bir acıma, sevinç veya üzüntüye sevk edecek bir tesir bırakıyor. Mizah ise, çirkin, eksiklikleri ve kusurları gösteriyor. Fakat ağlatmıyor, aksine hem güldürüyor, hem de düşündürüyor. Buradan mizahın hisse bağlı sanatlar değil, akla bağlı sanatlar daha yakın olduğu sonucunu çıkarabiliyoruz.

Mizahın bu güldürücü özelliği ile psikoterapik açıdan psikologlar hatta doktorlar, insanlığın ortak bir hususiyeti olması bakımından da filozoflar ilgilmişlerdir.

Gülme konusunu işleyen filozofları iki gruba ayırabiliriz. Bunlardan ilk grupta olanları "bir ciddiyet havası içerisinde gizlenmiş alaylı, şaşırtıcı sevinç ve neşe" anafikri ile hareket ederler (6). Bunlara göre gülmenin amacı alay etmek espri yapmak bunu temin için de çeşitli sosyal tezatlardan ve çarpıklıklardan yararlanmaktır.

Bunlara temsilcisi İngiliz Swift ve Fransız Bergson'dur. H.Bergson, gülünç olguların konularını, şekillerini ve hareketlerini komiği, vaziyet ve söz komiği, karakter komiği gibi üç ayrı noktadan incelemiştir (7).

İkinci gruptaki filozofların fikirleri kara-mizah tabiri etrafında teşekkül etmiştir. Freud, Micher Ragon meceleyle bu açıdan yaklaşmışlardır. Bunların fikirleri kısaca "Kara mizah;evrenin çirkinliğini acı bir biçimde yansıtan bir mizahdır. Kara-mizah toplumun buçalabıklarına başkaldıran bilinçli bir tepkidir"(8) şeklinde özetlenebilir.

16. yüzyıl fıkra derleyicimiz Lamî-zâde Abdullâh Çelebi de mizahın kaynağının gerçekte acı ve üzücü olaylar olduğuna dikkati çekmiştir (9). "Letâifnâme" adlı fıkra kitabında bu konuyla ilgili bir beyit de söylenmiştir. Ona göre fıkraların sözkonusu ettikleri olaylar, zehir gibi acı ve tesirli olaylardır. Bunlar tıpkı bir hastaya iyileşmesi için doktor tarafından hazırlanan bir ilaç gibidir. Bu ilaç, zehirden yapılı ve hastaların kullanabilmeleri için zehir bal ile karıştırılır. Bugün Avrupalılar'ın "Homour Noir" dedikleri kara-mizah o devirde Lamî-zâde'nin bu tarifine çok benzemektedir. Bu beyit şöyledir:

Dâru-yı telhi şehd ile şîrîn eder hekîm

Tâ kim kabûl ide dil-i her nâzenîn anı

(Her ince yaradılışlı gönülün kabul edip alması için doktor acı ilacı bal ile tatlı hale getirir (10).)

Dilimizde, "güllerim ağlanacak halime" tabiri bu kara-mizah tabirini uygun bir şekilde izah etmektedir (11).

Bu mizahın en güzel örneklerini bir zamanlar toplumda önemli bir görev ifa etmiş, fakat sonraları eski fonksiyonunu kaybederek dejenere olmuş bir zümre hakkında anlatılan fıkralarla buluyoruz. Meselâ kendisine çok süslü elbiseler giymiş bir kimse "Mehmet Ali Paşa'nın kullarındandır" diye tanıtılınca ellerini havaya kaldırarak "Hey Allahım, bir kendi kuluna, bir de Mehmet Ali Paşa'nın kuluna bak" diyen beктаşi dervişine ait fıkra örnek olabilir (12).

Lamî-zâde de fıkralarının insanların kusurlarını eksikliklerini konu edindiğinin farkına vararak;

Sad nakş dürüst âyed u kes-râ nazârî ne

Çün refî hatayî heme-râ çeşm ber-an-est

(Yüz tane doğru resim olsa kimse ona bakmaz, fakat bir hata olsa bütün gözler ona bakar (13)) şeklinde açıklanmaktadır.

16. yüzyılda bu yazarında yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, fıkra yazmak ve derlemekdeki çekingenlik açıkça görülmektedir. Onun ifadesiyle ciddiyetten uzak latifeler ve boş şakalar yüzünden ortaya çıkan kötülüğe meyilli düşüncelerden sakınmak lazımdır (14). Ayrıca böyle bir eser yazmak, Hz. Muhammed'in "İnsanların kusurlarını görmemezlikten gelin, hep iyi taraflarını aramaya çalışın" öğütlerine de uygun düşmektedir. Hatta Lamî bu fıkraları yakmak ister, ama içindeki hikmetli sözlerin kaybolmasına da gönlü razı olmaz.

Lamî okumuş aydın bir kişidir. Onun, fıkralar konusunda bu türden düşüncelerini idareciler korkusu gibi başka sebepler de ortaya çıkarmış olabilir.

Fakat asıl halk fıkraları Nasrettin Hoca'nın şahsiyeti etrafında toplanmıştır. Sözlü olarak yayılan bu türden fıkralar daha değişik meselelerle karşımıza çıkmaktadır.

Genellikle bugün, araştırmacıların çoğu Nasrettin Hoca'nın 13. yüzyılda 1208-1284 yılları arasında yaşadığını kabul etmektedirler (15). Daha sonraki yüzyıllarda meselâ Timur'la ilişkileri anlatılan "Timur'a incir götürün" (16), "Timur'a fiat biçin" (17), "Timur'un filleri için elçi olan" (18) Nasrettin Hoca fıkraları halk tarafından ona yakıştırılan fıkralardır. Gerek Nasrettin Hoca'ya ait olsun, gerekse daha sonra teşekkül eden fıkraların bünyelerinde bazı yapısal değişiklikler olmuştur. Zamanla toplumun gelişmesine paralel olarak

kültürümüzde meydana gelen değişiklikler fıkraları da etkilemiştir. Bu gün bazı fıkraları okuduğumuz zaman tam manasıyla anlayamadığımızı hemen hissediyoruz.

Abdülhakî Gölpinarlı'nın kitabına aldığı şu Nasrettin Hoca'ya atfedilmiş fıkrada Hoca'ya sorulan soru ile Hoca'nın verdiği cevap arasında bir uygunluk yoktur.

"Ramazan ayında birisi Hoca'ya sorar:

-Bugün ayın üçü mü, dördü mü?

Hoca cevap verir:

-Vallahi bilmem bugünlerde ay alıp satmışım yok"⁽¹⁹⁾.

Bu fıkra XVII. ve XVIII. yüzyıla ait yazmalarda "Bu ayın üçü midür, ya beşi midür?" veya "Bu aylar üç aylar midür?" şeklinde geçmektedir ⁽²²⁾. Nasrettin Hoca fıkralarının taşbasma metinlerini Almanca'ya tercüme eden Wesselski soruyu daha başka bir biçimde vermiştir ⁽²¹⁾. Bu kayıta "ayın onu mu yoksa on dördü mü?" şeklindedir. Bu soruların hiç biri verilen cevaba uygun düşmemektedir. Bunların en uygun şekli XVI.yüzyıla ait bir yazmada "Ay üçe mi beşe mi" şeklinde bulunmaktadır⁽²²⁾.

Çünkü ancak bu sorudan ayın kaç akçaya satıldığı manası çıkarılabilir⁽²³⁾ ve "bugünlerde ay alıp satmışım yok" cevabına uygun bir soru olabilir.

Bu fıkranın bu şekilde bozulmasının sebebi astrolojik inançlarla ilgilidir. Türkçe'de ay iki manadadır. Birincisi yılın on iki bölümünden biri olan ve zaman ifade eden ay; diğeri ise dünyanın uydusu olan aydır ⁽²⁴⁾.

Ay ve Zühre'nin hareketleri çeşitli hikayelere ve şiirlere konu olmuştur. Tahir ile Zühre hikâyesi bunun bir örneğidir. Ayrıca "Ay ile Zühre yıldızının yanyana geldiği günlere göre kıştan ilk yazı doğru ay ya da yıldız dokuza, beşe, üçe, bire konuşuk" derler. Bu hesaplaşmaya göre üçe martın ilk haftalarını beşe de nisanın ilk haftalarını içine alan günleri gösterir ⁽²⁵⁾.

Mudurnu'dan derlenmiş bir şiirde

"Ay konuşa yediye

Kazıkların başı döner kadiya

Ay konuşa beşe

Sular bendinden aş

Ay konuşa üçe

Herkes yaylaya göçe"

Bu tabiriye Karacaoğlan'ın şiirlerinde de "Yaz gelince beş ayları doğunca ⁽²⁶⁾" şeklinde rastlıyoruz.

Görüldüğü ki kültürümüze ait bazı inanç ve değerler kayboldukça fıkraların çeşitli varyantlarında da bozulmalara, anlam kaybolmasına sebep olmaktadır.

gibi ata sözlerini "ipe un sermek", "fincancının katırlarını ürktürmek"⁽³⁴⁾ gibi deyimleri dilimize kazandırmış fıkralar da bizim milli fıkralarımızdan sayılmaktadır.

P.N.Boratav, Arapça Eyyüp kelimesinin Türkçe korusma dilinde fonetik kurallara göre nasıl bir ses değişikliğine uğradığını göstererek Eyüp>iyip>ip kelimesi haline geldiğini göstermektedir⁽³⁵⁾.

Nasrettin Hoca'ya ait bu fıkra şöyledir:

Hoca birgün minbere çıkıp dinleyicilerine şu öğütü vermiş:

-Ey müslümanlar oğlunuz olursa sakın adını Eyüp koymayın. "Niçin" diye sorduklarında "Çünkü halk bunu kullana kullana sonunda "ip" yapar demiş⁽³⁶⁾.

Türkçenin fonetik kurallarını ve bölgeler arası ses hususiyetlerini gösteren bir başka fıkrada Karadeniz bölgesine aittir:

Karadenizli bir Türkçe öğretmeni sınavda Erzurumlu bir talebesinden "bakmak" fiilini çekmesini ister. Öğrenci: "bahirem,bahirsen,bahir... şeklinde cevaplayınca karadenizli hocası: "Ola tülünü eşek arısı söksün eylemü çekilir, pakayorum,pakayorsun, pakayor..."

Aşağıdaki şu fıkra da halk oyunlarımızın özelliklerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Ankara seğmeninin ağır ağır oynayan oyuncularını seyreden bir karadenizli "tüştüne tüştüne nenem de oynar" demektedir.

Bu şekilde kelime ve kültür özelliklerine dayalı fıkraların yaşaması o kelime veya kültür unsurlarının yaşamasına bağlıdır.

Fıkralar kelime oyunlarından kurtulup mücerret özellikleri arttıkça milletlerarası ün yapmaya başlarlar.

Ünli Türkiye hududları dışına taşmış fıkra kahramanımız Nasrettin Hoca'dır. Sırf N.Hoca fıkralarını tercüme edebilmek için Türkçe öğrenmek isteyen yabancı yazarları yine yabancı seyyahlardan öğreniyoruz⁽³⁷⁾. Bu N.Hoca fıkralarında beşeri temlerin çok iyi bir şekilde kullanıldığına dair bir işaretler. Gerçekten N.Hoca fıkralarında kullanılan temlerin başka milletlerin folklorunda da kullanıldığını görüyoruz. Meselâ N.Hoca'nın şu fıkrası gibi bir fıkra Ezop masalları arasında yer almaktadır. Hoca'nın fıkrası şöyledir. "Şımarık,küstah ama güçlü birisi Hoca'yı tokatlamış, sonra da mahkemede ceza olarak para ödeyeceğini söyledikten sonra çıkmış fakat geri dönmemiştir. Epey bekledikten sonra aldatıldığını anlayan Hoca kadıya bir tokat vurur "Benim işim var suçlunun getireceği parayı sen al der gider⁽³⁸⁾. Bu fıkra Grek masalında şöyle geçmektedir. Yunan asilzadelerinden Midyas Diyojene bir tokat vurur. "Git hükümete şikayet et de benden para cezanı al" demiş. Diyojen sözü edilen parayı almış. Ertesi gün elinde koca bir sopayla Midyas'ın yolunu gözlemiş sopayla vurarak hükümete başvurmana lüzum yok, dün verdiğin para cezası al senin olsun" der⁽³⁹⁾.

N.Hoca'nın "Timur'un peştemalına hamamda paha biçme hikayesi Fransız mizahında ufak değişikliklerle yaşamaktadır.

Zengin bir kadınla bir gazeteci doğudaki kadın ticareti konusunda şöyle bir sohbettedir bulunur:

Kadın "Ben cariye olsam kaç para ederdim? Gazeteci "Ben alacak olsam beşbin frank verirdim" der. Kadın ona "Benim mücevherlerin beşbin frank eder" der. Gazeteci "Ben de sadece onlar için beşbin frank

Bir de bugün silah ve silahsözlükleri ile meşhur Karadeniz Bölgesi'ne atfedilmiş bir fıkra üzerinde duralım. Bu fıkrada çok eski bir adet, "Mezarın üzerine kişinin hayatta yaptığı işlerin sembolü olan bengu taş dikme adetinın izlerini görüyoruz. Emel Esin bu mezarlara dikilen taşların çeşitli manaları üzerinde durmaktadır. Ona göre Eski Türkler'de bu taşlar ölen kişinin sosyal seviyesini gösterdiği gibi savaştaki başarıları ile de ilgilidir ve öldürülen düşman sayısını göstermektedir (27).

"Bir yabancı Karadenizliye mezarların üzerindeki taşların ne manaya geldiklerini sorar. Onun cevabı "Bunlar adamın nasıl öldüğünü göstermektedir" olur.

-Peki, bu mezardaki nasıl ölmüş?

-Furmuş, furmuş, furmuş, furılmış.

-Diğeri?

-Furmuş, furmuş, furılmış.

-Ya bu?

-Furmuş furılmış

-Peki bu?

Haa o mi? O çok korkak idi, eceli ile ölmüştür (28).

Çok eski inançları yansıtan fıkraların daha bir çok örneğini bulmak mümkündür. Nasrettin Hoca'nın ay ve yıldız ile ilgili fıkraları, çok eskinin kainat hakkındaki tasavvurlarını anlatan fıkralar bu türdendir. "Her sabah insanları bir kısmı bir tarafa, bir kısmı başka bir tarafa gidiyor. Neden acaba? sorusuna Hoca; "Eğer hepsi aynı tarafa gınselerdi dünya devrilirdi" cevabını verir (29).

Şükrü Kurgan aşağıdaki Nasrettin Hoca fıkrasını "Deneysel bilimslerin" deneye dayanmayan bilginin değersizliğini belirlemek için anlattığını belirtir: "Çaylaklar bir sene erkek bir sene dişi olurlar mı, doğrumu?" sorusuna Hoca'nın karşılığı şudur: "En az iki sene çaylak olmadan bu soruya karşılık veremem" (30).

Eski Türk inanışlarına göre çaylak upku karnel gibi Göky Tanrı ile ilişkisi olan kozmik bir kuştur (31). Bu fıkra da çift cinsiyetli yani hem erkek hem de dişi olan efsanevi varlıklarla ilgili inanca dayanmaktadır. Bu tür fıkraları iptidai zihniyetin daha yüksek bir medeniyet içinde latifeler şekline almış kalımları olarak kabul etmek gerekir.

Fıkralar üzerinde çabucular genellikle 1. fıkraların edebî yapısı 2. sosyal hayata minasebetleri olmak üzere iki kolda yapılmaktadır. Biz bir çabucumuzda edebî sanatların bilhassa terna sanatının fıkralar üzerinde oynadığı role işaret ettik (32). Bazı Avrupalı araştırmacılar da söz sanatına dayalı mahsüllere fıkra denilmeyip nüktü esprit göklünde adlandırabileceğini fıkra ile nüktü ve espritleri birbirinden ayırmak gerektiğini ifade etmişlerdir (33). Söz sanatlarına dayalı fıkralar bir dilin özelliklerine bağlı olarak anlatıldığı için hangi millete ait olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. H.Hoca'nın "parayı veren düdüğü çalar", "damdan düşen halden bilir"

verdim" cevabını verir (40).

"Nasrettin Hoca'nın kendi kaftanını okla deidiği sonra da kendisi kaftanın içinde olmadığı için şükrettiğini anlatan fıkradaki muhakeme tarzı ile Fransız Marius'un şapkası denize uçunca iyiki şapka başında değildi bende denize uçardım" fıkrasındaki muhakeme tarzı aynıdır (41).

Yine N.Hoca'nın eşeğe bindikten sonra heybesini eşeğe ağırlık yapmasını diye omuzunda taşınması hikayesi ile bir Fransız karikatüründeki "Birisini tartılırken paltosunu çıkararak kolunu almıştır. Baskıldaki rakamın aynı kaldığını görünce "Tuhaf şey paltomu çıkardığım halde kilom değişmedi" mizahında paralellik vardır.

Yakınlarda bir karadeniz fıkrası olarak derlediğimiz şu fıkrayı ele alalım:

Karadenizlinin biri Amerika'ya gemiyle yolculuk eder. Yolda bir zenci ile aynı kamarada kalırlar. Akşam yatarken kendisi erkenden uyandırmalarını ister. Muzip zenci karadenizli'nin y.üzünü siyaha boyar. Sabah kendiliğinden uyanıp aynaya bakan karadenizli şöyle der: "Hele şuna bak beni uyandırmalarını tenbihledim. Ama benim yerime zenciyi uyandırmışlar"

Aynı konu hem bizim hem de başka milletlerin folklorunda şahıs kadrosunda ve motiflerinde değişiklik yapılarak tekrar işlenmiştir.

Üç arkadaş aptal, sağır ve kel beraber yolculuk ederler. Bir dağ başında geceleme zorunda kalıp her biri sırayla nöbet bekler. Nöbeti sırasında "sağır" can sıkıntısından aptalın başını traş eder. Aptal uyandıığında elini başına götürür ve şöyle der "Herhalde benim yerime kel nöbete kaldırmışlar".

15.16. yüzyılda bazı beşeri konuların Nasrettin Hoca'ya atfedilerek yeni bir şekil ve üslup içinde vücut bulmasını o devrin cazibeli kültür merkezlerine bağlamak gereklidir. Tabiatıyla bu bütün kültür mahsullerimiz için söz konusudur.

Bazen aynı fıkra türkçe konuşulduğu halde farklı bölgelerde bazı değişikliklere uğramıştır:

Hoca komşuları ile soğuk bir kış gecesini minarede geçirip geçirmeyeceğine dair yemek ziyafetine bahis tutar. Karşı taraf Hoca'nın çok uzaktaki bir ışıktan ısındığını bahane ederek bahsi kazandıklarını iddia ederler. Hoca kabul eder ama yemeği bir kazan su koyarak yaktığı bir mumla pişirmeye çalışır.

Yugoslavya'daki Türkler arasında Nasrettin Hoca sarayın üst penceresinden bakan çarın kızını görür. Kız bu adam beni öptü diyerek Hoca'yı idama mahkum ettirir. Adet üzere Hoca'nın son arzusu sorulur. Hoca "Son arzum su dolu bir kazanın altına mum yakıp suyu kaynatmaktır" der. "Öyle şey olurmu? derler Hoca'da "Benim yoldan geçerken sarayın üst katındaki kızı öptüğüme inanıyorsunuz da mumla kazandaki suyun kaynayacağına niçin inanmıyorsunuz?" der.

Doğuda Çin sınırları içersinde Türkler arasında anlatılan Nasrettin Hoca fıkralarında da toplumun ihtiyacı doğrultusunda bazı değişimler olmuştur. Orada Nasrettin Hoca'nın bildiğimiz meşhur doğuran kazan hikayesi şöyledir:

Tefecinin biri Nasrettin Hoca'dan kazan ister. Hoca "Veremem kazan doğuruyor" der. Tefeci "Hoca, kazan doğurur mu? Hoca, "Senin yoksul halka verdiğin bakar paralar sürekli faiz doğuruyor da bakar kazan niçin doğurmasın? der.

Bu fıkraların sosyal ihtiyaçlardan doğduğu, sosyal adaletsizliklere karşı bir eleştiri taşıdığı muhakkaktır. Bu bakımdan adalet ve eşitlik üzerine söylenmiş fıkralara ayrı bir yer ayırmak lazımdır.

Yine Hoca'nın hem davacıya, hem davalıya hem de karısına sen de haklısın dediği meşhur fıkrası adli yargıların tutarsızlığına karşı bir eleştiridir. Adaletsizlikleri önlemek için bir zorlamaya başvurmadan alınan bu tedbirleri beşeri, medeni ve terbiyevi bir ceza olarak kabul etmek gerekir.

Hoca'nın yalancı şahitliğinde arpa ye ine buğday kelimesi ile hakimi atlatması ve rüşvet olarak hakime altı balçık üstü bir parmak bal dolu küpünü göndermesi terbiyevi bir karakter taşımaktadır.

Adalet anlayışı toplumun tekamülü için orantılıdır. Her devirde suç ve suçluluk anlayışı değişmektedir. Şimdi bize tuhaf gelen bazı hukuki esaslar fıkralarda karikatürize edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fıkralar bazı hukuki terimlerin iyi anlaşılmasına dair bir tenkit mahiyetindedir.

Hoca kadılık yaparken bir gün yanına iki adam gelir. Davacı:

"Bu adam odun yüklemiş gidiyordu. Sırtındaki denk çözüldü, odunlar yere düştü. Bana "Şunları demet yapalım denk edelim de sırtıma vuruver" dedi. "Ne vereceksin" dedim. "Hiç " dedi. Rızı oldum demet yaptık, bağladık, sırtına vurdum, hiçimi ver dedim,vermedi.

Hoca "Doğru" der: "Sana hiç vereceğine dair söz vermiş. Şu seccadeyi kaldır ne görüyorsun" "Hiç" "İşte hiçi ben sana veriyorum al git" der (42).

Aynı fıkranın yine Hoca'ya atfedilmiş bir başka varyantı da şöyledir:

Hoca kadı iken bir adam gelir der ki bu adam odun kesiyordu. Ben, Baltayı her vuruşunda bir kere hünk dedim. İşi bitince hünk deyip ona kuvvet vermeme karşılık hakkımı istedim. Vermiyor"der.

Hoca "Doğru" der. "Hakkını vermek lazım gelir" Oduncudan para dolu keseyi alır. Davacının kulağının dibinde bir kaç kere sallar" paranın sesini duyuyormusun?" der "Duyuyorum" deyince "İşte senin hakkını al git"der(43).

Meseleye antropolojik açıdan bakan bir araştırmacı insanlar, çocukluk dönemlerinde nasıl kendi vücudunu ve çevreyi tanıma safhalarından geçmişse toplumlar da o şekilde ilkel dönemlerden geçtiğini iddia ederek bu fıkralarda da aynı özellikleri gördüğünü söylemektedir (44).

Bu araştırmacı bu tür fıkralarda vücudunun özelliklerini tanımayan ve kendi varlığı ile dış dünya arasındaki farkı yeni keşfeden bir insan tipi ile karşı karşıya bulunduğumuzu savunur.

Günümüzün hukuk kurallarına göre insan vücuduna zarar vermek ağır bir suçtur. Nasrettin Hoca'ya birisi kulağı ısırıldığı için davacı olur. Ka. şı taraf iftira olduğunu, o adamın kendi kendinin kulağını ısırıldığını iddia eder. Hoca bir karar veremez. "Yarın tekrar gelin" der. O akşam bir insanın kendi kulağını ısırabilir mi? ısırılmaz mı? bir denemeye girişir ve bu arada düşer başını yarar. Ve şöyle karara varır: Evet insan kendi kulağını ısırabilir hatta başını bile yarabilir (45).

Yukarıda adı geçen araştırmacı fıkralarda kendi vücudu ile nesnelere arasındaki farkı kavrayamayan insan tipini açıklayabilmek için daha bir çok örnekler vermektedir: "Bir çeşmenin yakınında işemeye başlayan Hoca çeşmenin suyunu çişinin suyu sandığından sabaha dek orada kalmış... Yitirdiği eşeği şükrederek arıyor.

Naşrettin Hoca üzerinde olsaydı o da yitecekti... Karanlıkta sağındaki mumu vermesini isteyince Hoca "Karanlıkta sağını solunu bilemeyeceğini söyler.

Fıkralar içerisindeki bu ters yüz oluşların tersliklerin sebebi bilgisizlik değil aksine bilinip de bilinmemezlikten gelinmesidir. Saçmalıklar, zihni kontrastlar, dalgınlık fıkraların kuruluşu ile ilgilidir. Yukarıda sayılan fıkralara has bir şey değildir. Örf ve adetler adab-ı muâşeret hukuk kuralları vs. gibi her konuda bilmemezlikten gelme ters yüz etme gibi tuhaf bir üslubla karşı karşıyayız. H.Bergson "Bütün komedi yazarlarının genel olarak dalgınlarla ilgilenmesinde şaşılacak ne olabilir" sözü fıkralar içinde geçerlidir. Kısacası söz konusu özellik bilgisizlik değil dalgınlıktır. Hatta biliçli bir dalgınlıktır. Fıkralardaki bu dalgınlıkları tabii karşılamak gerekir.

Yukarıda dil ve kültürün fıkraların bünyelerinde oynadığı rolleri gördük. Fıkrayı anlamak için onun tabii çevresi olan cemiyetin içine koymak bilhassa içtimai mahiyette olan faydalı fonksiyonunu belirtmek lazımdır.

Netice olarak Türk Halk Fıkralarının bu değişen ve değişmeyen unsurları topluluk hayatının bazı ihtiyaçlarına cevap veren içtimai şartlara bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

1. Sait Uğur, İçel Folkloru, Ankara, 1947, s.5
2. P.Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, 1969. s.93
3. Bergson, Gülme (Çev.M.Şekip Tunç, İstanbul, 1990, s.17
4. a.g.y.
5. Dursun Yıldırım, Türk Edebiyatında Bekleşi Tipine Bağlı Fıkralar,1976,MFAY,S.3.
6. Ş. Kurgan, Nasrettin Hoca, Ankara, 1986, KTBY.
7. H.Bergson, Gülme, (Çev.M.Şekip Tunç), İstanbul, 1949.
8. Kurgan, a.g.e., s.13-14.
9. Lamiî-zâde Abdullah Çelebi, Latifeler (Haz.Yaşar Çalışkan),İstanbul,1978, s.7-8.
10. Lamiî-zâde, s.201.
11. Kurgan, s.13.
12. Yıldırım, s.175.
13. Lamiî-zâde, s.8.
14. a.g.e., s.7-8.
15. Ş. Kurgan.a.g.e.,Edmond Saussey,Türk Halk Edebiyatı,(Terc. İ.Başgöz,Ankara 1952,s62.
16. Nasrettin Hoca (Hz.Abdulbaki Gölpınarlı),İstanbul 1961,s.89.
17. a.g.e., s.91.
18. a.g.e., s.95.
19. a.g.e., s.36.
20. Pertev Naili Boratav,bu konu hakkında teferruatlı olarak bilgi vermektedir. Bkz. Nasrettin Hoca, Fıkralarının Çeşitlemelerinde Türü Etkenler TFAY, ss.79-88. Bu makaleden geniş ölçüde faydalanılmıştır.
21. Boratav, a.g.m., s.82-83.
22. a.g.m.
23. a.g.m.
24. a.g.m., s.81

25. a.g.m.,s.83.
26. a.g.m., s.8
27. Emel Esin, İslâmiyetten Önceki Türk Kültürü Tarihi ve İslam, Giriş, İstanbul 1971.
28. Seçme Karadeniz Fıkraları, (Haz.Seyhan Çelebi), Taner Yn.,İstanbul 1985, s.26.
29. Edmond Saussey, Türk Halk Edebiyatı, s.64.
30. Şükrü Kurgan, Nasrettin Hoca Fıkralarında Türk Halk Yaşayışının İzleri, Türk Dili Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı, s.207, Aralık 1968, s.491.
31. Louis Bazin, Les noms Turcs de l'aigle, Türccica, c.3,1971 Paris, s.128.
32. K.Yüce, Avcı Fıkraları, 7-8 Mayıs 1985 II Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Semineri, Eskişehir.
33. Ş.Kurgan Nasrettin Hoca... s.12.
34. Ş.Kurgan "N.Hoca Fıkralarında Halk Yaşayışı ... s.492.
35. Boratav, a.g.m., s.80.
36. a.y.y.
37. S.Sakaoğlu, Avrupalı Seyyahların Eserlerinde N.Hoca,TFA 1981/1, MFA, ANK.1981 S.60
38. a.g.e. S.5
40. a.g.e. S.37
41. e.g.e.
42. A.Gölpınarlı, S.61
43. a.g.e. S.60, 61 Gölpınarlı'nın derlediği fıkrada Hoca fıkraları para tahtasının üzerine atarak sesini dinletir.
44. Seyfi Karabaş, Türk Budunbilimi, Ank.1981.S.246.
45. a.g.y.